

SÜLHÜN MÜDAFİƏSİ UĞRUNDA MÜBARİZƏ APARMİŞ ŞEYXÜLİSLAM AXUND AĞA ƏLİZADƏ

Gülnar İBİŞOVA,

ilahiyatçı,

guluzade_gulNAR89@inbox.ru

AÇAR SÖZLƏR: *Zaqafqaziya, çarizm, cümhuriyyət, İslam, etiqad azadlığı, Ağa Əlizadə, səkkizinci şeyxülislam, dövlət-din münasibətləri.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Закавказье, царизм, республика, ислам, свобода вероисповедания, Ага Ализаде, восьмой Шейх-уль-ислам, государственно-религиозные отношения.*

KEY WORDS: *Transcaucasia, tsarism, republic, Islam, freedom of religion, Agha Alizadeh, 8th Sheikh-ul-Islam, state-religion relations.*

“Mən, Şeyxülislam Ağa Əlizadə bütün Qafqaz, bütün dünya müsəlmanlarına üzümü tutaraq deyirəm: gəlin, sülhün müdafiəsi uğrunda aparılan müqəddəs işə qoşulun, müharibəyə qarşı öz səsinizi ucaldın, müharibə tərəfdarlarının cəhdlərinin qarşısını alın, onlara öz məqsədlərini həyata keçirməyə imkan verməyin. Qoy sülh qələbə çalsın!”

Azərbaycanın istiqlaliyyəti uğrunda gedən mübarizələrdə iştirak edənlərin öncüllərindən olan Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin səkkizinci şeyxülislamı Ağa Əlizadə 1871-ci ildə Bakının Pırşağı kəndində axund Molla Cavadın ailəsində dünyaya gəlmişdir. Hacı Məhəmməd Cavad dövrünün tanınmış din xadimlərindən və hörmətli ziyalılarından biri olmuşdur. O, övladlarının mükəmməl dini təhsil alması və ruhani, üləma kimi yetişməsi üçün Bakı şəhərinə köçmüş, keçmiş Aşağı Priyutski küçəsində (sonralar Kamo adlanan, hazırda S.Rəhimov) özünə üç mərtəbəli bina tikdirmişdir [1, s. 82].

Əsl adı Zeynalabidin olan, qardaşlarından dərin zəkası ilə fərqlənən Ağa Əlizadə ilk təhsilini İçərişəhərdə hamının böyük hörmət bəslədiyi din xadimi Mirzə Həsən Əliqulu oğlunun mədrəsəsində almışdır. Bu mədrəsə İçərişəhərdəki qədim Məhəmməd məscidinin nəzdində yerləşirdi və “Qudsi mədrəsəsi” adlanırdı. Atasından öyrəndiyi ərəb, fars dillərini mədrəsədə təkmilləşdirən Ağa Əlizadə riyaziyyat, astronomiya, tarix elmlərini mükəmməl mənimsəmiş, təbabətə maraq göstərmişdir. Ona təbabətə olan həvəsi dayısı Mirzə Xaliq Axundov aşılamışdır. Mədrəsədə yaşidlərindən istedadı və zəkası ilə fərqlənən Axund Ağa ali ruhani təhsili almaq üçün əvvəlcə Ərəbistana getmiş, sonra Bağdad Universitetinin İlahiyyat fakültəsini bitirməklə yanaşı, astronomiya, riyaziyyat, tibb elmlərini öyrənməyə səy göstərmişdir. Bağdaddakı təhsil

onu qane etmədiyindən Nəcəfdəki Ali Dini Universitetdə təhsil almağa başlamışdır. 25 yaşında bu universiteti müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. 1896-cı ildə “Axund” rütbəsi qazanan Ağa Əlizadə İçərişəhər məhəllə məscidlərindən birinə təyinat almışdır. 1903-cü ildə 32 yaşında Təzəpir məscidinin axundu təyin edilmişdir. Bu təyinatı ona şeyxülislam Əbdüssəlman Axundzadə vermişdir.

1904-cü ildə Axund Ağa Qafqaz müsəlmanları Şiə Ruhani İdarəsinin üzvü seçilmişdir. Bu, elə bir dövr idi ki, artıq Bakı neft səltənətinə çevrilirdi. Dünyanın hər yerindən varlı sahibkarlar iş qurmaq, kasıb işsizlər isə iş tapmaq üçün şəhərə axışmışdılar. Qafqazın siyasi həyatında Bakının aparıcı qüvvəyə çevriləcəyini hiss edən ermənilər fəallaşmışdılar. Onların bu cür fəallığı yerli müsəlman ziyalıları bərk narahat edirdi. Bu məqsədlə Bakı məscidlərində tez-tez görüşlər keçirilirdi, millətin zəka sahibləri tədbir planı qururdular.

Təzəpir məscidinin axundu Ağa Əlizadə də öz növbəsində “Erməni-müsəlman davası” adlanan 1905-1906-cı il qırğınlarının yatırılmasında, daşnakların fəaliyyətinin neytrallaşdırılmasında həyatını təhlükəyə atmaqdan çəkinməmişdir. 1907-ci ilin yayında o, Bakıda “Səadət” Müsəlman Ruhani Cəmiyyəti yaratmış və onun sədri seçilmişdir. Cəmiyyətin fəaliyyətində yazıçı Nəcəf bəy Vəzirov, milyonçular İsa bəy Aşurbəyov, Zeynalabdin Tağıyev və başqa elm, mədəniyyət, din xadimləri də fəal iştirak etmişlər.

Çar məmurları erməni “məsləhətçiləri”nin göstərişi ilə cəmiyyətin fəaliyyətini məhdudlaşdırmağa çalışsalar da, buna nail ola bilmədilər. Cəmiyyətin xətti ilə Şəki, Gəncə, Şamaxı və başqa şəhərlərdə məktəblər açılır, kitabxanalar yaradılır, yardımlar göstərilirdi. Təhsili müsəlmanlar üçün yolverilməz hesab edən ermənilər bütün vasitələrlə Ağa Əlizadənin və onun cəmiyyətinin fəaliyyətinə mane olmağa çalışmışdılar. Çar üsul-idarəsinə qarşı mübarizə aparan “Səadət” cəmiyyəti siyasiləşdikdən sonra bolşeviklər fəaliyyətini qadağan etdilər. Bütün bunlara baxmayaraq Ağa Əlizadə və cəmiyyətin digər üzvləri gizli müqavimət hərəkatının iştirakçısına çevrildilər [2, s. 126-127].

Cəmiyyətin əsas məqsədi Bakıda müsəlman ziyalıları bir araya gətirmək, müsəlman əhalisi arasında maarifçilik fəaliyyətini genişləndirmək, savadsızlığın ləğvi istiqamətində əməli fəaliyyət göstərmək, öz dövründə yaşanan ədalətsizliyə son qoymaq idi [2, s. 124-126]. Çünki Rusiyanın Qafqazdakı hakimiyyəti dövründə yaşayan qonşu xalqlara nisbətən Azərbaycanda vəziyyət daha dözülməz idi. Qonşu ölkələrdə milli məktəblər, kilsələr, milli mətbuat, müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri fəaliyyət göstərdiyi halda, bunlar Azərbaycan xalqı üçün qadağan edilmişdi. Xristian kilsəsinə etimad və qayğı göstərildiyi halda, Azərbaycanda məscidlər təqib olunurdu.

1905-ci ildə II Nikolayın Dövlət Dumasının çağırılması barədə qərarından sonra Qafqaz müsəlmanları da Dumada iştirak etmək hüququ qazandı. Azərbaycan ziyalıları bu tarixi fürsəti dəyərləndirərək siyasi proseslərdə fəal iştiraka, xalqı əsarətdən qurtaracaq çıxışlar etməyə və müstəqillik üçün təşkilatlanmağa başladılar. Milli azadlıq hərəkatının genişlənməsi məqsədilə davamlı olaraq mətbuatda xalqı oyanışa və birləşməyə çağıran yazılar dərc olundu [3, s. 6]. 1907-

ci ilin sentyabrında Bakıda “Mədrəseyi-Səadət” məktəbi açıldı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucularından olan Əli bəy Hüseynzadə məktəbə direktor təyin edildi.

Çar Rusiyasının düşünülmüş siyasəti nəticəsində xüsusən XIX əsrdə Azərbaycanda təhsil zəif inkişaf edir, xalqın yetişməsinin qarşısını almaq məqsədilə təhsilə laqeyd yanaşılırdı. Bütün bu fəaliyyətlər Azərbaycan türklərinin milli-mənəvi, dini oyanışını əngəlləmək və onun zəngin təbii sərvətlərinə sahiblənmək məqsədi ilə həyata keçirilirdi. Buna baxmayaraq XIX əsr Azərbaycanın milli-mədəni oyanışında və maariflənməsində xüsusi dövr hesab olunur [4, s. 32].

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 1905-1918-ci il hadisələrinin aşkar və gizli qəhrəmanları məhz Azərbaycan din xadimləri olmuşdur. Bütün bu fəaliyyətlər Azərbaycanın öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmasında və müstəqillik qazanmasında öz bəhrəsini vermişdir. Nəhayət, 1917-ci ilin fevral burjua-demokratik inqilabı çarizmin üç əsrlik hökmranlığına son qoydu. Bu tarixi hadisə Rusiya ərazisində yaşayan xalqların milli azadlıq hərəkatlarını daha da gücləndirdi. Zaqafqaziya, xüsusilə Azərbaycanda milli-demokratik hərəkat geniş vüsət aldı. Azərbaycan xalqı bu gedişatdan istifadə edərək söz, dil və din azadlığı əldə etmək, milli dövlət modelini yaratmaq hərəkatını milli hədəfinə çevirdi. Bununla belə, dövlətçilik və dini ənənələrin Azərbaycan ərazisində yenidən təşəkkül tapmasından ehtiyatlanan Rusiya, ölkədə dini və milli zəmində qarşıdurma yaratmağa, azərbaycanlıları türklərdən uzaq tutmağa, ruslaşdırma siyasəti həyata keçirməklə türkçülüüyü unutturmağa çalışırdı. 1917-ci il fevral inqilabından sonra yaranan Müvəqqəti Hökumət imperiyanı qoruyub saxlamağa, müstəmləkəçilik siyasətini davam etdirməyə çalışsa da, oktyabrın 25-də Peterburqda bolşeviklərin silahlı çevrilişi ilə devrildi. II Sovetlər qurultayında “Sülh” və “Torpaq” haqqında qərarlar qəbul edildi və Sovet hakimiyyətinin əsası qoyuldu. V.İ.Leninin və İ.V.Stalinin imzası ilə Rusiya ərazisində yaşayan bütün müsəlmanlara müraciət ünvanlandı. Müraciətdə müsəlmanların dini adət-ənənələrinin, milli-mədəni irslərinin sərbəst və toxunulmaz olduğu, azad yaşamaq hüquqlarının tanındığı bildirilirdi. Bununla da, Azərbaycan xalqının milli mənlük şüuru daha da gücləndi, müstəmləkəçiliyə son qoymaqla suveren Azərbaycan Respublikasının elan edilməsi üçün əlverişli şərait yarandı [3, s. 6-7].

1918-ci ilin əvvəllərində İsmailiyyə binasında yerləşən “Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” azərbaycanlı əhəlidən milli ordu təşkil etmək üçün Təzəpir məscidinin axundu Ağa Əlizadəyə müraciət etdi. 1918-ci ilin Mart soyqırımına qədər Lənkəran, Bakı və Gəncədə hazırlanan milli ordunun əsgərlərinə ilk xeyir-duanı Ağa Əlizadə verirdi. Onun bu mərasimi Cümə gününə salmasını əhali böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılamışdır. Təzəpir məscidində həyata keçirilən bu mərasimə etiraz olaraq Bakı Soveti qüvvələrinin rəhbərliyi A.Əlizadəni milli hissləri qızıqdırmaqda ittiham edirdi. 1918-ci il martın 29-da Lənkərana qayıtmağa hazırlaşan “Evelina” gəmisinin müsəlman əsgərləri Bakı Soveti qüvvələri tərəfindən həbs olunaraq tərksilah edildi. Martın 30-da səhər tezdən on minlərlə dinc Bakı sakini Təzəpir məscidinin həyətinə yığılaraq müsəlmanlara məxsus silahların qaytarılmasını tələb etdi. Məscidin axundu əhalinin bu tələbinin müdafiəsinə qalxdı. Türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımına əvvəlcədən hazırlıq

görən erməni-daşnak qüvvələri şəhərdə şayiə yaydılar ki, guya Təzəpir məscidinin axundu Ağa Əlizadənin fətvası ilə ruslar müsəlmanlar tərəfindən silahlı hücumlara məruz qalırlar. Ermənilərin təhriki ilə rus matrosları Təzəpir məscidini top atəşinə tutmağa başladılar. Camaatı sakitləşdirməyi bacaran Axund Ağa rus matrosları ilə danışıqlara başladı. Qısa müddətdən sonra matroslar şəhərdə ruslara qarşı heç bir qırğının törədilmədiyini yəqin etdilər və top atəşini dayandırdılar.

1918-ci ilin mart-aprel aylarında türk-müsəlman əhalisinə qarşı həyata keçirilən soyqırımların təhqiqi ilə əlaqədar yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədlərində qeyd olunur ki, Bakı şəhərinin keçmiş rəisi Ter-Mikaelyants Təzəpir məscidini ziyarət etmiş, əliyalın azərbaycanlı əhaliyə qarşı hər cür zorakılıqların tətbiqini, hətta lazım gələrsə, Axund Ağa Əlizadəni fiziki cəhətdən məhv etməyi, habelə məscidi yandırmağı əmr etmişdi. Xoşbəxtlikdən daşnak-bolşevik birləşmələri bu məkirli niyyətlərini həyata keçirə bilmədilər. Mart qırğını nəticəsində on minlərlə şəhid edilən müsəlmanın dəfn mərasiminə Ağa Əlizadə rəhbərlik etdi. 1918-ci il aprelin 25-də Bakıda Xalq Komissarları Soveti adlanan mənfur bir qurum təşkil edildi. Azərbaycan xalqına düşmən olan bu idarə Bakının dini qurumlarına, o cümlədən Təzəpir və Göy məscidlərinə nəzarət haqqında dekret imzaladı. Adıçəkilən məscidlərin axundları, həmçinin dindar əhali bu qadağaya baxmayaraq hər iki məsciddə azan verilməsinə və dini mərasimlərin yerinə yetirilməsinə fasilə vermədi. Bakı Soveti rəhbərliyi Təzəpir məscidinin axundu Ağa Əlizadədən tələb etdi ki, Azərbaycan torpaqlarını bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad etməyə gələn türk əsgərlərinin hərəkətlərini lənətləyən fətva versin. Hətta bolşevik rəhbərliyi məzhəb fərqi şisirdərək Osmanlı əsgərlərinin Bakı şəhərinə daxil olmasını bağışlanmaz bir günah kimi qələmə vermək istəyirdi. Bakı Sovetinin hədə-qorxularına baxmayaraq Axund Ağa Əlizadə onların bu tələbini birmənalı olaraq rədd etdi [1, s. 85-86].

1918-ci il may ayının 28-də Şərqdə ilk demokratik müsəlman dövləti – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) quruldu. Azadlıq hərəkatının görkəmli şəxsiyyətləri müstəqil dövlətimizin ideologiyasında milli özünüdərkən dərinləşməsi və müasir Avropa ilə əlaqələrin genişlənməsi ilə yanaşı, İslama da xüsusi diqqət ayırdılar. Azərbaycan bayrağında mavi və qırmızı rənglərlə yanaşı, İslamın simvolu sayılan yaşıl rəngin olması məhz bunun göstəricisi, milli qurtuluş hərəkatının ideoloqu M.Ə.Rəsulzadənin dediyi kimi, “İslam sivilizasiyasının simvolu” idi [5, s. 167].

Çar Rusiyası “Parçala, hökm sür!” devizi altında ölkəmizdə məzhəb ayrı-seçkiliyi salmağa, azərbaycanlılar arasında dini-məzhəb qarşıdurması yaratmağa çalışmışdı. Odur ki, AXC-nin elanından sonra şeyxülislam Məhəmməd Pişnamazzadə başda olmaqla ruhanilər Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin Türkiyə nümunəsi əsasında “Məşixət” adı ilə yenidən qurulması təşəbbüsü ilə çıxış etdilər. Bununla məzhəb ayrılıqlarından istifadə edərək Qafqazda müsəlmanlar arasında düşmənçilik yaratmaq istəyən çar Rusiyasının siyasətinə son qoydular. Dini işlərin idarə edilməsində bir-birinə münasibətdə muxtar, ikili sünni-şiə ruhani rəhbərliyi aradan qaldırıldı. Qafqaz müsəlmanlarının vahid idarəsi yaradıldı. Şeyxülislam Qafqaz müsəlmanları Ruhani İdarəsinin başçısı, müfti isə onun müavini oldu.

“Məşixət”in yaranması, “İttihadi-İslam” fırqəsinin siyasi fəaliyyəti, Dini Etiqad Nazirliyinin yaradılması, nazir müavinlərinin ruhanilərdən təşkil olunması və digər bu kimi məsələlər Azərbaycan Cümhuriyyətinin dünyəvi dövlət olsa da, İslam dininə və din xadimlərinə yüksək imtiyazlar verdiyini göstərdi. Din xadimləri də öz növbəsində xalqımızın həmin illərdə düşdüyü çətin siyasi və iqtisadi böhrandan qalib ayrılması üçün mənəvi maarifləndirmə və dəstək işləri ilə məşğul olur, müharibədə zərər çəkmiş ailələrə, yaxınlarını itirmiş uşaqlara qayğı göstərmək üçün xeyriyyə missiyasını üzərlərinə götürür, Milli Ordumuzun mənəvi qüdrətinin artırılmasında, ermənilərə qarşı mübarizənin ümummilli mücadiləyə çevrilməsində əvəzolunmaz təbliğat işləri gördülər.

Digər tərəfdən, hökumət Tiflis şəhərində yerləşən Qafqaz (Zaqafqaziya) Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin Gəncə şəhərinə köçürülməsi və 1917-ci ildə ləğv edilmiş şeyxülislamlıq vəzifəsinin yenidən təsis olunması ilə bağlı qərar qəbul etdi. Həmin vaxt uzun illər sürgündə olmuş, təqib və təzyiqlərə məruz qalmış şeyxülislam Pişnamazzadə xəstəliyinə görə istefa vermişdi. Odur ki, Dini etiqad və sosial təminat naziri Musa Rəfibəyovun əmri ilə Axund Ağa Əlizadə “Məşixət”ə şeyxülislam təyin edildi. “Səadət” cəmiyyətinin sədri kimi həyata keçirə bilmədiyi işləri indi müstəqil dövlətdə, belə böyük vəzifədə həyata keçirmək onun üçün daha asan idi. Ölkənin hər yerində məktəblərin açılması, dini təhsil ocaqlarının yaradılması, insanların dini inanclarını azad şəkildə həyata keçirməsi milli hökumət qədəe dini idarənin də fəaliyyətinin əsas qayəsini təşkil edirdi [2, s. 127-128]. Bu vəzifəyə keçən A.Əlizadənin elmi-dini fəaliyyəti üçün də geniş imkanlar açıldı. 1919-cu il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir illiyi milli bayram kimi qeyd olundu. Bayramda iştirak edən səkkizinci şeyxülislam xalqa müraciətdə bu sözləri dedi: “Azadlığı yalnız müstəqil yaşamaq yolu ilə qorumaq və müdafiə etmək olar. Allah-Təalanın buyurduqlarını yalnız ölkənin müstəqilliyi şəraitində müvəffəqiyyətlə intişar etdirmək olar. İstiqlal hər bir şəxsə lazımdır” [6, s. 27].

Şeyxülislam Axund Əlizadə Azərbaycan xalqının həyatında baş verən bütün siyasi hadisələrdə öncüllərdən olmuşdur. O, 1919-cu il sentyabrın 15-də Çəmbərəkənd qəbiristanlığında Bakının azadlığı uğrunda şəhid edilən osmanlı və azərbaycanlı əsgərlərin məzarı önündə tarixi nitq söyləmiş və Azərbaycanın istiqlalı yolunda şəhid olanlara Allahdan rəhmət diləmişdir. Bu mərasimdə Azərbaycanın dövlət, hökumət və parlament nümayəndələri iştirak edirdi. Milli hökumət 1919-1920-ci illər martın 31-ni Milli Qırğın günü kimi qeyd etmişdir. Şeyxülislamın göstərişi ilə həmin günlərdə Azərbaycanın bütün məscidlərində şəhidlər üçün ehsanlar verilmişdir [1, s. 87].

Şeyxülislam 1918-ci ildə “Məşixət” sədrələrinə (şeyxülislam və müftiyə) nazir səviyyəsində məvacib verilməsini və Mərkəzi aparat üzvlərinin sayının 15 nəfərə çatdırılmasını tələb edirdi. Milli Hökumət sədrələrə nazir müavini səlahiyyətləri vermiş, 13 nəfər üçün ştat cədvəlinə uyğun məvacib ayırmışdır. Ölkə ərazisində qazıların sayı dəqiq bilinməsə də, 31 nəfər üçün yüksək maaş kəsildiyi məlumdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Axund Ağa Əlizadə 1920-ci ilin mayın 12-nə kimi cəmi 15 gün şeyxülislam vəzifəsində çalışa bilər. Mayın 15-də yaradılan

Xalq Maarif Komissarlığının vicdan azadlığı haqqında verdiyi dekretə qeyd olunur ki, “Xalq Maarif Komissarlığının nəzdindəki bütün şəxsi məktəblərdə və dövlət məktəblərində dini təlimin tədrisi və hər hansı bir dini ayinin icrası ləğv olunur”. Məhz bu dekretdən sonra Azərbaycan Dini Etiqad Nazirliyi buraxılır, ruhanilər quruluşun düşməni elan edilir, təqiblərə məruz qalırlar. Məscidlər dağıdılır, mədrəsələr ləğv edilir. Bu düşmən münasibəti II Dünya müharibəsinə qədər davam edir. İkinci Dünya müharibəsi illərində isə SSRİ artıq ruhanilərin, din xadimlərinin yardımına ehtiyac duymağa başlayır [7, s. 193].

Axund Ağa Əlizadə müharibəyə qədər 25 il ev dustağı olmuş, dindarlıqla məşğul olmağa icazə verilməmiş, hətta evindəki dini kitablar belə müsadirə edilib yandırılmışdı. 1930-1940-cı illərdə evlərdə “Qurani-Kərim” kitabını saxlamaq belə qadağan olunmuşdu.

1944-cü il aprelin 14-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin bərpası haqqında qərar qəbul etdi. Həmin il mayın 25-28-də keçirilən qurultayda Axund Ağa Əlizadə 24 ildən sonra yenidən Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri və şeyxülislam seçildi. İdarəyə sədr təyin edilən Ağa Əlizadə ilə aparılan danışıqlarda şərtlər belə idi: Sovet hakimiyyətinin əleyhinə olmayacaqları təqdirdə, onlara sırf dini işlərlə məşğul olmağa, mərasimlər keçirməyə icazə verilsin, təqiblərə və cəzalara son qoyulsun. Bu şərt dinə azadlıq gətirməsə də, dağılmış məscid və mədrəsələri bərpa etməsə də, repressiyalara son qoyduğu üçün Axund Əlizadəni qismən təmin edirdi. Bu şərtlər həm də İslam dinindən tamamilə uzaqlaşma prosesinin qarşısını almağa, əhaliyə elementar dini qaydaları öyrətməyə imkan verirdi [2, s. 130].

Müharibə illərində fəaliyyətini davam etdirən şeyxülislam vətəni qorumağa gedən gənclərə xeyir-dua verir, onları Quranın altından keçirir, arxa cəbhədə çalışanları Allahın adı ilə yeni qələbələrə ruhlandırır.

İdarənin yaradılmasına və Ağa Əlizadənin şeyxülislam təyin edilməsinə baxmayaraq sovet sistemi Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinə önəm vermədiyindən idarə bina ilə təmin edilmədi. Buna görə də şeyxülislam üçmərtəbəli evinin birinci və ikinci mərtəbələrini ruhani idarəsinə çevirdi.

1945-ci ildə İrana dəvət edilən A.Əlizadə Təbriz, Tehran və başqa şəhərlərdə jurnalistlərlə görüşərək onların çoxsaylı suallarını lazımi şəkildə cavablandırmışdır. Sülhün tərəfdarı və alovlu təbliğatçısı kimi çıxış edən şeyxülislam sülh tərəfdarlarının I Respublika Konfransının iştirakçısı olmuş, Moskvada keçirilən sülh tərəfdarlarının III Konfransında məruzə etmiş, Vyanada sülhün müdafiə Konqresində sovet müsəlmanları adından nitq söyləmişdir [1, s. 89].

İkinci dünya müharibəsindən sonra ömrünü sülhün qorunması uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Şeyxülislam Ağa Əlizadə 1954-cü il dekabrın 15-də 83 yaşında Bakıda vəfat etmiş, Yasamal qəbiristanlığında torpağa tapşırılmışdır [5, s. 182-183].

Şeyxülislam Ağa Əlizadənin dəfn mərasimi barədə “Kommunist” qəzetinin 1954-cü il 21 dekabr sayılı nömrəsində oxuyuruq: “Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri, şeyxülislam Axund Əlizadənin vəfatı münasibətilə dekabrın 19-da Bakıda dua mərasimi

keçirilmiş və mərhum dəfn edilmişdir. Dua mərasimində və şeyxülislamın dəfnində iştirak etmək üçün Bakıya gəlmiş Orta Asiya və Qazaxıstan Müsəlmanları Ruhani İdarəsi Rəyasət Heyətinin üzvü, Qazı Ziyaüddin Babaxanov, Dağıstan və Şimali Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi sədrinin müavini Şəfi Siracəddinzadə, Gürcüstan müsəlmanlarının qazısı və Batumi məscidinin baş mollası Məmmədli Diasamidze, Ermənistan müsəlmanlarının nümayəndəsi Şeyx Rza Rzayev, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Dağıstan müsəlman cəmiyyətlərinin nümayəndələri, pravoslav kilsəsinin, erməni kilsəsinin, ruhani-baptist xristianlar cəmiyyətinin ruhaniləri və nümayəndələri, habelə başqaları iştirak etmişlər” [1, s. 90].

Şeyxülislam Axund Əlizadə Cümhuriyyət və Sovet dövrünün müsəlman cəmiyyəti üçün əhəmiyyət kəsb edən mühüm tədbirləri həyata keçirmək kimi məsuliyyətli bir məqam sahibi olmuşdur. Şeyxülislam din sahəsində dərin biliyə və möminlər arasında nüfuz sahibi olmuş, eyni zamanda dövlət strukturunda mühüm yer tutmuşdur. Ağa Əlizadəni digər din adamlarından fərqləndirən əsas xüsusiyyət o idi ki, şeyxülislam öz biliyini bir məscidin, bir şəhərin maraqları baxımından ortaya qoymurdu, o, bütövlükdə Allaha, vətənə və xalqa xidmət edirdi. Buna görə də bolşevik hakimiyyəti tərəfindən təqiblərə məruz qalan şeyxülislam bütün məhrumiyyətlərə baxmayaraq, cəmiyyətdəki mövqeyini və nüfuzunu itirmədi.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacı Fuad İzzətoğlu Nurullayev. Şeyxülislamlıq zirvəsi: Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə. Bakı: “Nurlar”, 2014.
2. Hüseyinqulu Məmmədli. Qafqazda İslam və şeyxülislamlar. Bakı: “MBM”, 2005.
3. Ceyhun Məmmədov. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət-din münasibətləri // “Dövlət və Din” ictimai fikir toplusu, Bakı, № 04 (51), 2017, iyul-avqust.
4. Elsevər Səmədov. Azərbaycanda din-dövlət münasibətləri və dini təhsilin formalaşması. Bakı: AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu, 2009.
5. Elnarə Kərimova, Aqşin Axundov, Azad Nəhmədov, Turan Nəsirova və Saleh Arslan. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Dövlət-Din münasibətləri. Bakı: “Nurlar”, 2018.
6. Cümhuriyyətin və sovet dövrünün şeyxülislamı. Bakı: “Elm və təhsil”, 2011.
7. İsgəndərov Anar, Mövlayi Adil. Şeyxülislamhəg m tarixi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016.

Гульнар Ибишова

ШЕЙХ - УЛЬ - ИСЛАМ АХУНД АГА АЛИЗАДЕ- БОРЕЦ ЗА МИР

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуется жизнь выдающегося общественного деятеля Шейх-уль-ислама Ага Ализаде, его деятельность как Ахунда и Шейх-уль-ислама, в изучение наследия которого есть огромная необходимость. Здесь широко освещается положение Шейх-уль-ислама в обществе, ценой своей жизни его борьбы за мир. Также дается информация об отношениях к исламской религии в Закавказье во времена царизма, Республики и советской власти.

Gulnar Ibishova

SHEIKH-UL-ISLAM AKHUND AGHA ALIZADA AS FIGHTER FOR THE SAKE OF PEACE

SUMMARY

This article explores the life of the outstanding public figure of Sheikh-ul-Islam Aga Alizada, whose heritage requires a comprehensive research, and his activities as Akhund and Sheikh-ul-Islam. It highlights the position of Sheikh-ul-Islam in society, his struggle for peace at the cost of his life. Furthermore, the article contains information on attitudes towards Islam during tsarism, Azerbaijan Democratic Republic and the Soviet power.